
ЛАЗОС Г.П.,
молодший науковий співробітник,
лабораторія психологічного
консультування та психотерапії,
Інститут психології НАПН України
ім. Г.С.Костюка, м. Київ

ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКІ СТОСУНКИ ЯК ФАКТОР ВИНИКНЕННЯ ТА ПРОЯВУ НЕГАТИВНИХ ПЕРЕЖИВАНЬ ПІДЛІТКІВ

В статті розглядаються основні стрес-фактори дитячо-батьківських взаємостосунків, що призводять до негативних переживань у підлітків. Вказані та проаналізовані основні характеристики цих факторів та зміст відповідних їм переживань. Наводяться дані як вітчизняних, так і зарубіжних досліджень в галузі сімейних взаємостосунків.

Ключові слова: підліток, дитячо-батьківські взаємостосунки, переживання, глибинні переживання, життєвий цикл сім'ї, психологічна сімейна деформація, структурна сімейна деформація, стиль сімейного виховання, психологічна залежність.

В статье рассматриваются основные стресс-факторы детско-родительских взаимоотношений, которые вызывают негативные переживания у подростков. Указаны и проанализированы основные характеристики этих факторов и содержание переживаний. Приводятся данные как отечественных, так и зарубежных авторов относительно семейных взаимоотношений.

Ключевые слова: подросток, детско-родительские отношения, переживания, глубинные переживания, жизненный цикл семьи, психологическая семейная деформация, структурная семейная деформация, психологическая зависимость.

This article discusses the major stress -factors in child-parent relationship that arouse adolescent's negative feeling experiences. Identified and analyzed the main features of above-mentioned factors and content of the feeling experiences. Provides both native and foreign studies concerning family relationships.

Keywords: adolescent, child-parent relationship, feeling experiences, deep feelings, family life cycle, psychological family deformation, structural family deformation, psychological dependence.

За короткий історичний період у нашому суспільстві відбулися глибокі зміни в різних сферах життя, які вплинули на процеси становлення підростаючої особистості, а також на становлення та розвиток психокорекційної та психотерапевтичної парадигм. Незважаючи на те, що у великому переліку актуальних для сучасної психологічної науки тем, проблема формування особистості дитини в сім'ї займає важливе місце і є однією з найбільш цікавих та складних, дослідження негативних, важких переживань здорових (в медичному плані) підлітків, а також способи їх психологічної корекції майже відсутні.

Наразі сучасний підліток живе в світі, складному за своїм змістом і тенденціям соціалізації. Підлітки, більше ніж всі інші вікові групи, страждають від нестабільності соціальної, економічної і моральної обстановки в країні, втративши сьогодні необхідну орієнтацію в цінностях і ідеалах, адже старі - зруйновані, нові - часто суперечливі й не співпадають із сімейними цінностями. Саме ці обставини висувають на перший план особливу роль батьків, які своїм досвідом та якістю взаємостосунків можуть не лише слугувати взірцем, а й бути надійною опорою та підтримкою своїм дітям.

Отже, проблема дитячо-батьківських стосунків, вивчення їхньої структури, змісту, впливу на розвиток особистості дитини - класична для психологічної науки проблема, здобуває нову актуальність у специфічних умовах сучасного життя.

Серед усіх аспектів сім'ї, потенційно спроможних викликати негативні переживання у підлітків, найбільш вагомими є стосунки із батьками. Виняткова важливість цього фактора в емоційному житті підлітків відзначена у ряді як вітчизняних, так і зарубіжних досліджень [1;2;5;10;11;17;18 та ін].

М.В.Сапоровська, узагальнюючи погляди вітчизняних психологів щодо суті дитячо-батьківських взаємостосунків та їх значення як для дітей так

і їх батьків, характеризує дитячо-батьківські взаємини як процес і результат індивідуального вибіркового відображення сімейних зв'язків, який визначає внутрішню та зовнішню активність її учасників, а також переживання батьків і дітей щодо їх спільної діяльності. Авторка виділяє також два аспекти дитячо-батьківських взаємостосунків: з одного боку, вони є регуляторами поведінки їх учасників, а з іншого - опосередковують розвиток особистості дитини. Важливим є те, що ці стосунки проявляються і формуються в системі різних почуттів, переживань, у комунікативному стилі спілкування батьків і дітей, а також у поведінкових стереотипах взаємин [11].

Взаємини, які сформувалися у ранньому дитинстві, а саме до них належать дитячо-батьківські стосунки, відрізняються міцністю та стійкістю. Цей факт підтверджують всі автори, які займаються раннім розвитком дітей, особливо дослідники психоаналітичної орієнтації, які визначають стосунки між маленькою дитиною та її батьками як центральну тему чи точку відліку подальшого розвитку усіх їх взаємостосунків. Характеристиками, що визначають ранні взаємини дитини з батьками, є: їх посилені емоційна забарвленість та зв'язок із сферою інстинктів. Більшість цих зв'язків, що закладається в період раннього онтогенезу, в подальшому розвивається, удосконалюється та стає свідомою [2;12;16;21].

На основі теоретичного аналізу літератури можна виділити декілька груп стрес-факторів, що сприяють виникненню негативних переживань у підлітків і є безпосередньо пов'язаними із їх взаємостосунками з батьками: перехід сім'ї на новий життєвий етап - «сім'я з підлітком», сімейні психологічні деформації, сімейні структурні деформації.

Стосовно першого стрес-фактора - перехід сім'ї на новий життєвий етап «сім'я з підлітком» зазначимо наступне. Як показують дослідження, стреси та труднощі на етапі «сім'я з

дітьми-підлітками» досить різноманітні, адже зміни відбуваються як у сфері подружніх взаємин (проблеми, емоційні переживання, відомі як криза середнього віку), так і у сфері дитячо-батьківських стосунків. Серед завдань, що виникають стосовно підлітка на цьому етапі сім'ї, основними є збалансування свободи із відповідальністю [10;24]. Сім'я постає перед необхідністю навчитися конструктивно вирішувати конфлікти між батьками й дітьми-підлітками, пов'язані з такими аспектами, як: контроль-свобода, відповідальність батьків – загальна відповідальність, стабільність – мінливість, потяг до миру й спокою – обговорення проблем (в тому числі і критика), усвідомлене життя – відмова від обов'язків [3;18]. Таким чином, основною складністю постає загострена у підлітковому віці потреба до незалежності, яка призводить до конфлікту всередині сім'ї, а також необхідність перегляду батьками свого ставлення й стилю виховних дій стосовно дитини, яка вже підростає.

На думку Дж.Браун та Д.Крістенсен, підлітки, які не здатні відокремитися від своїх батьків, досить часто можуть мати депресивні порушення. Депресія може розвинутися також у випадках, коли підліток намагається задовольнити потреби батьків, нехтуючи своїми. У цьому контексті науковці говорять про таке явище, як психологічна залежність, характерними рисами якого є: невпевненість дитини у собі, почуття безпомічності й потреба в опіці, захисті; відсутність самодостатності й потреба в емоційній близькості, любові, прийнятті; тривога з приводу можливого відторгнення і самотності [3;23]. Як зазначає А.Фройд, джерела залежності зосереджені у дитячо-батьківських стосунках, зокрема у спілкуванні немовляти із матір'ю, яка є первинним об'єктом залежності. Переростання дитиною інфантильної залежності від батьків невід'ємне від нормального розвитку «Его» і «Супер-Его» і в цьому сенсі є прогресивним етапом, хоча має болючий характер, супроводжуючись роз-

чаруванням у батьках, їх переоцінкою, звинуваченнями тощо [16].

Нездатність підлітка вирішити конфлікт між несвідомим бажанням збереження залежності, що забезпечує відчуття захищеності й впевненості, і новими потребами й перевагами, що пов'язані із незалежністю, проявляється у його суперечливій поведінці і супроводжується складними негативними переживаннями [12;16]. Таким чином, психологічна залежність у підлітковому віці свідчить про невирішеність завдань розвитку, зумовлює складні переживання дитини, і в цілому негативно впливає на її подальший розвиток [20].

До наступної групи стрес-факторів, пов'язаних із взаємостосунками «батьки-підліток», що сприяють появі неенегативних переживань у дітей, відносять фактори психологічного неблагополуччя у сім'ї. Проблемою сімейного неблагополуччя займалося багато вітчизняних та західних психологів [4;5;10;18;19 та ін]. Згідно з А.О.Реан, неблагополучними сім'ями вважаються сім'ї із психологічною та структурною деформацією. Автор визначає такі характеристики психологічної деформації: дисгармонія сімейних взаємостосунків, порушення сімейних ролей та комунікативних процесів, паталогізує че сімейне виховання, психосоціальні порушення в батьківській сім'ї (жорстоке поводження з дітьми, сексуальне насильство, алкоголізація батьків). Структурними деформаціями в сім'ї є ситуації розірвання шлюбу, неповний або змішаний склад сім'ї [10]. Розглянемо детальніше ці характеристики.

Однією із характеристик психологічної деформації сім'ї є її дисгармонійність. Ознаками дисгармонічної сім'ї є: відсутність функціональності сім'ї (не забезпечує достатній рівень задоволення потреб всіх членів сім'ї, не надає можливості для їх особистісного зростання через порушення рольової структури); відсутність емоційної близькості та прив'язаності; порушення комунікативних процесів між чле-

нами сім'ї [10;18].

Ряд авторів важливою характеристикою психологічної деформації сім'ї вважають порушення її рольової структури [1;17;18]. Серед основних вимог до рольової структури сім'ї, які забезпечують її ефективне функціонування, фахівці називають такі: несуперечливість сукупності ролей, які утворюють цілісну систему - як ролей, які виконуються однією особою, так в сім'ї в цілому; виконання ролі має забезпечувати задоволення потреб особистості в межах сім'ї; прийняті ролі мають відповідати можливостям особистості, запобігати виникненню «рольового перевантаження»; виконання ролей повинно задовольняти потреби всіх членів сім'ї. Порушення у виконанні сім'єю цих вимог щодо ролей може чинити психотравмуючий вплив як на сім'ю в цілому, так і на кожного із її членів. Характерні негативні переживання підлітків, що викликані цим фактором, пов'язані із виконанням дітьми паталогізуючих ролей, типу: «любимчик», «малюк», «бешкетник», «сімейна надія», «цап відбувайло» тощо. Названі ролі негативно впливають не лише на самооцінку підлітка, формування структури його «Я» та мотиваційної системи, але й стають причиною таких негативних переживань, як: відчуження, самотність, відчуття власної неповноцінності та втрати батьківської любові, агресивних почуттів [1;17].

Наступною характеристикою психологічної деформації сім'ї є розлад емоційних стосунків між батьками та підлітками. Відомо, що емоційно теплі й близькі стосунки у сім'ї сприяють зменшенню негативних переживань, без яких не обходиться жодне сімейне життя і процес виховання дітей та підлітків. Порушення емоційних взаємин у родині призводить до збільшення інтенсивності негативних, аж до фруструючих, переживань, а також негативно впливає на формування особистості підлітка. Е.Е.Ейдемільер, В.Юстицкіс визначають два основних типи порушень емоційного ставлення

батьків до підлітків: «недорозвинутість батьківських почуттів» та «зсув в установках батьків стосовно підлітка залежно від статі». При першому типі порушення підлітки відчувають відторгнення з боку батьків та відсутність батьківського тепла, часто переживають образи через несправедливі та жорсткі покарання. У другому випадку – неприйняття батьками тієї чи іншої статі своєї дитини, можливими є порушення статевої рольової ідентифікації, переживання цього та відчуження, аж до невротичних реакцій у підлітків [18].

У більшості розглянутих вітчизняних праць вплив емоційного ставлення батьків на розвиток особистості дитини, появи у неї тих чи інших емоційних переживань розглядається переважно сумарно, незалежно від безпосередньої ролі матері чи батька. Психоемоційна традиція компенсує цю недиференційованість, розглядаючи специфіку і роль саме батьківської й саме материнської любові. Материнська любов описується як безумовна, що проявляється незалежно від поведінки дитини. У браку разі материнської любові дитина не відчуває захищеності, емоційного комфорту, цінності свого життя. Любов батька – умовна; як зазначають сучасні західні психоемоційні, вона зумовлена «схожістю» дитини з батьком своєю поведінкою, прислухання до його порад, відповідності очікуванням, виконанням певних обов'язків. Батько являє собою світ речей, думок, закону та порядку. Синтез материнської та батьківської любові у свідомості дитини – основа її духовної зрілості, а недостатнє їх поєднання може призводити до серйозних негативних наслідків, що проявляються у негативних переживаннях [21].

В сучасних зарубіжних дослідженнях велика увага приділяється вивченню ролі емоційних контактів у розвитку особистості дитини. Відомий англійський психолог Дж.Боулбі, у своїй теорії прив'язаності показав, що повноцінні ранні емоційні контакти дитини з матір'ю (особливо у перші

три місяці життя) не тільки сприяють формуванню у неї почуття безпеки, що дає можливість долати перешкоди у самому ранньому дитинстві, але й створює «надійну базу», що сприяє розвитку всіх навичок та вмінь у старшому віці, зокрема підлітковому [2]. Отже, і маленькій дитині, і підлітку для подолання складних життєвих ситуацій необхідні емоційно близькі стосунки із матір'ю, які забезпечують почуття безпеки, знижують рівень тривоги й сприяють ефективній протидії труднощам. Відсутність материнського піклування часто існує у вигляді прихованої депривації, коли дитина живе у сім'ї, але мати недостатньо піклується про неї, грубо поводить, емоційно відштовхує, ставиться до неї байдуже. Прибічники теорії прив'язаності такого роду порушення емоційних взаємостосунків у сім'ї пов'язують із виникненням у дитини таких негативних переживань, як тривога, смуток, гнів, відчуження, реактивація яких ймовірна у підлітковому віці у взаєминах як з батьками, так і з іншими людьми [2].

Ще однією важливою характеристикою психологічної деформації сім'ї є порушення у ній комунікативних процесів. Останні можуть проявлятися як у вигляді суперечливих (непрямих) висловлювань, невідповідності вербального і невербального рівнів повідомлень, помилок взаємсприйняття членами сім'ї один одного, існуванні великої кількості «закритих» тем для обговорення, так і у наявності тривалих конфліктів [1;4;6;7; 17].

Як свідчать дослідження, характерними особливостями конфліктних сімей є: відсутність моральної та психологічної підтримки членами сім'ї один одного; атмосфера недовіри, замкненості та прихованої ворожості; порушення спілкування між членами сім'ї, мовчазність; невміння проявляти та виражати свої почуття та переживання (низька культура емоційного реагування) [6;7]. Негативний вплив сімейної конфліктності на особистість підлітка проявляється у двох напрямках. З

одного боку, дитина з раннього дитинства стає постійним свідком сімейних сварок та непорозумінь, з іншого – вона може стати об'єктом емоційної розрядки батьків, які конфліктують. Переживання нестабільності, почуття незахищеності серед близьких людей – фактори, які негативно впливають на психіку дитини й призводять до патологічних страхів, постійної напруги, тривоги. У конфліктних сім'ях, як зазначає В.М.Целуйко, існує заборона на вираз негативних почуттів, що в дитячому віці не є природним. Перебуваючи у конфліктних стосунках, батьки часто не помічають, наскільки зростає відчуження дітей, і що замість любові, підлітки відчують неприхильність та ненависть до батьків [17].

Наступною характеристикою чинником психологічної деформації сім'ї, що є важливим чинником виникнення негативних переживань у системі «батьки-підліток» є паталогізує сімейне виховання, що виразно проявляється у відповідних його стилях [4;8;17;18]. Серед основних факторів, завдяки яким негармонійні стилі сімейного виховання впливають на порушення поведінки, тяжкі переживання та відхилення в розвитку особистості дітей та підлітків. Е.Г.Ейдемільер та В. Юстицкіс виділили такі: *рівень протекції* – кількість сил, уваги та часу, які батьки приділяють вихованню дитини (під час гіперпротекції батьки присвячують дитині вкрай багато часу, сил та уваги, а за умов гіпопротекції підліток знаходиться поза увагою батьків); *ступінь задоволення потреб дитини* (при попусканні здійснюється максимальне, некритичне задоволення потреб дитини, при ігноруванні потреб – недостатнє їх задоволення, особливо в емоційному контакті із батьками [18].

У ряді досліджень науковці намагаються порівняти стиль виховання в сім'ї та характерологічні і емоційні прояви дітей. Так, вважається, що суворе виховання в сім'ї призводить до характерологічного розвитку за гальмівним типом (лякливості, несміливості);

маятникоподібне виховання (сьогодні заборонимо, завтра – дозволимо) – до виражених афективних станів у дітей та підлітків, аж до проявів неврастенії; опікуюче виховання сприяє появі залежності [22]. На думку Л.Броуді, діти й підлітки авторитарних батьків часто переживають тривогу і є нещасливими. Дівчата здаються особливо залежними, побоюються нових вражень й пасують перед складними завданнями. Хлопцям особливо притаманна демонстрація сильного гніву, зухвалої неслухняності та агресії. Діти батьків, які потурають у всьому, відчують великі труднощі у контролі своїх імпульсів, проявляють неслухняність. У підлітковому віці таке виховання продовжує корелювати із низьким самоконтролем. Підлітки, батьки яких дотримуються відстороненого типу виховання, демонструють низьку емоційну регуляцію, важко переживають невдачі та власну невпевненість, часто здійснюють антисоціальні вчинки [21].

Ще однією характеристикою психологічної деформації сім'ї є психосоціальні порушення у ній. До сімей із психосоціальними порушеннями відносять сім'ї із проблемами алкоголізації й наркоманії, асоціальними цінностями й протиправною поведінкою, а також сім'ї, які практикують суворе поводження та насильство над дитиною.

Дослідженнями психологічних особливостей «алкогольнозалежних» сімей ґрунтовно займаються вітчизняні вчені [9;10;14;17]. На їх думку, у сім'ї із проблемою алкоголізації і наркоманії дитина відчуває фізичне і емоційне відторгнення з боку батьків, унаслідок чого у неї виникають почуття неадекватності, сором за себе та батьків перед оточуючими, страх та біль за своє теперішнє та майбутнє.

Вказані вище дослідники виділяють наступні переживання дітей і підлітків, що зростають в алкоголезалежних сім'ях: страх (безперервна тривога, неприємні передчуття; уникнення ризику у взаємостосунках, пов'язане з недовірою до людей); сором, провинна (без-

перервне почуття сорому як за власну поведінку, так і за поведінку інших); ізоляція з метою приховати «ганьбу» сім'ї; ненависть до себе; тривалий відчай (відчай та безнадія щодо зміни ситуації; песимістичний погляд на світ; низька самооцінка та почуття поразки в житті, що не відповідає реальним досягненням); гнів (постійне почуття гніву на всю сім'ю, на себе; страх втратити контроль; гнів та озлобленість, що поширюється на весь світ).

Жорстоке поводження в сім'ях, що характеризується навмисним фізичним або психологічним насильством у сім'ї у вигляді побиття, знущання, позбавлення їди або одягу, образи, приниження людської гідності, є ще одним аспектом психосоціальних порушень у сім'ї, що викликає складні негативні переживання у дитини, такі, як: постійне почуття страху чи жаху, приниження, невпевненість у собі, в своїх силах, замкненість та відчуження. Також, дослідниками було виділено «синдром побитої дитини», який характеризується порушенням її соціалізації в умовах хронічних конфліктних стосунків з наявністю «сімейної жорстокості». Як правило, вона проявляється не лише в емоційному відторгненні дітей, але й в систематичному їх побитті, у випадках сексуального насильства. Цей варіант десоціалізації розвивається у умовах хронічного психосоціального стресу. Підлітки, які зазнають насильство, зловживання та зневагу, мають широке поле проблем й варіантів розвитку, великим є ризик виникнення несприятливих, інколи незворотних, наслідків у цьому розвитку [10;14].

Сучасні дослідники виділяють ще одну характеристику психологічної деформації сім'ї, пов'язану із її соціально-економічним статусом [1;17]. Зміни, що наявні в соціально-економічному устрої суспільства, обумовили появу сімей із високим фінансовим статусом. У літературі з'являються відомості про те, що в таких сім'ях емоційно довірливе спілкування часто відсутнє, батьківська роль передається няням та гувернант-

кам, а це привносить ряд особливостей в сімейне спілкування та опосередковує проблеми дітей та підлітків. В.Цілуйко, розглядаючи причини підліткових переживань дітей із відомих сімей та сімей з високим економічним статком, засвідчує, що підлітки із таких сімей не отримують найголовнішого в своєму житті – уваги, турботи, ласки та любові від своїх батьків. Визнання та відоме прізвище батьків, в тіні якого вони перебувають, може призводити до тяжких переживань, серед яких автор виділяє, зокрема, розчарування, засмучення, злість на оточуючих та батьків, самотність. Основною причиною виникнення цих переживань є невідповідність власного сприйняття себе як виняткової особистості від народження та сприйняття оточення, яке ставиться до підлітка реально і не потурає його егоїзму та пихатості. Автор вважає, що тягар батьківської слави й визнання підліток може переживати досить складно, аж до ненависті стосовно батьків, звинувачень їх у нещасті й невдалій долі [17].

Звернемося до розгляду ще однієї групи стрес-факторів, що впливають на виникнення та прояв негативних переживань у підлітковому віці і що пов'язані із структурними деформаціями в сім'ї: розлучення батьків, неповна сім'я, змішана сім'я.

Хоча більшість авторів вказують на несприятливий вплив розлучення батьків на самопочуття підлітка [1;5;13;15 та інш.], але однозначності у цьому питанні не простежується. Дослідники вказують на ряд чинників, що передують розлученню, і, що діють після нього, впливаючи на переживання дітей: обставини, причини розлучення, наскільки дитина була підготовленою до можливості залишення сім'ї одним із батьків, адаптацію батьків після розлучення тощо.

Отже, важливою причиною появи негативних переживань у підлітка є розпад сім'ї, внаслідок якого дитина проходить крізь стадію безпосереднього переживання розлучення; стадію,

пов'язану з періодом адаптації до нової структури сім'ї; стадії більш віддалених наслідків, що безпосередньо впливають на особистісний розвиток та успішність підлітка у майбутньому житті. Згідно з даними А.О. Реан, А.І. Ташевої, Г.Фігдора, найбільш поширеними реакціями та переживаннями в ситуації розірвання батьками шлюбу з боку підлітків є заперечення, відмова вірити в те, що трапилось: підліток вважає, що у батьків не існує серйозних проблем, не хоче слухати пояснення, сподівається, що вони ще передумують; страх, тривога і невпевненість у майбутньому, адже через егоцентричне сприйняття світу підлітком його лякають зміни, які можуть трапитися в особистому житті (необхідність зміни помешкання, школи, кола спілкування, можливе погіршення матеріального становища тощо); гнів та ворожість стосовно того із батьків, який, на його думку, винен у розлученні, або до обох батьків; самозвинувачення (деякі підлітки вирішують, що відповідальність за розлучення дорослих лягає на них, оскільки саме вони мали б цьому протидіяти); ревності (якщо батько чи мати починає зустрічатися з іншою людиною й емоційно прив'язується до неї, то підліток почуває себе покинутим, його переживання пов'язані з тим, що він більше не буде цікавим своєму батьку чи матері, а його місце в батьківському серці буде зайняте сторонньою людиною, підліток відчуває ревності й ненависть до нового батька чи матері); відчай (процес травмування підлітка посилюється у тих випадках, коли з'ясовується, що він для обох батьків зайвий, і тому вони перекладають турботу про нього один на одного. В цей момент підліток розуміє, що емоційна прив'язаність до нього перетворилася на прагнення позбутися його) [10;13;15].

Якщо розлучення завершує тривалий період сварок, тяжких переживань, то воно може вплинути навіть і позитивно. Деякі підлітки вказують на те, що перенесли розлучення легше, ніж ті конфлікти, які йому передували. А у

ряді західних досліджень показано, що після розлучення батьки проявляють менше ніжності до дітей, недостатньо наполегливі у питаннях дисципліни, рідше спілкуються із дітьми. При порівнянні підлітків, які виросли в сім'ях, де батьки розлучилися, і в сім'ях, де один із батьків помер, виявляється, що в розвитку аномальної поведінки дитини лише розлучення відіграє важливу роль [15].

Переживання підлітків у змішаних сім'ях пов'язані із тим, що більшість з них зберігає пам'ять про рідного батька чи матір, а це часто блокує у їх свідомості можливість прийняття нової людини й призводить до кризової ситуації, коли підліток переживає відчуження, ненависть, ревності тощо. Характерні почуття підлітків у неповній сім'ї - це збентеження, нещирість, образа. При відсутності батька у хлопчиків-підлітків відсоток емоційних порушень є вищим, ніж у дівчат. Вони стають менш активні, залежні і невпевнені у собі, їх стосунки із однолітками ускладнюються, адаптація й соціальна зрілість є недосконалою. Встановлено також, що в неповних сім'ях стосунки в діаді мати-син більш конфліктні, ніж в діаді мати - донька, а наявність батька нівелює конфліктність та гармонізує стосунки у сім'ї [18;19].

Таким чином, структурна деформація сім'ї та пов'язані із нею взаємостосунки «батьки-підліток» є ще одним важливим фактором емоційного неблагополуччя підлітків та виникнення у них негативних переживань.

Отже, підсумовуючи викладений вище матеріал, зазначимо наступне. Як вітчизняні, так і зарубіжні дослідження показують, що серед різних аспектів сім'ї, потенційно спроможних викликати негативні переживання у підлітків, найбільш вагомими є їх взаємостосунки з батьками.

Було виокремлено ряд стрес-факторів. Кожний із них може бути досліджений як з точки зору зовнішньої складової виникнення напруги у стосунках, негативних емоцій і почуттів, так і глибинних детермінант, що пов'язані із характером формування ранніх стосунків між батьками і дитиною, накопиченням протягом життя підлітка негативного досвіду у стосунках з батьками. Увага до глибинної складової особливо характерна для досліджень психоаналітичного спрямування.

Відзначаючи, що підлітковим переживанням, пов'язаним із стосунками з батьками, присвячено чимало досліджень, акцентуємо, що, на наш погляд, подальшого вивчення потребують особливості стрес-факторів, що характерні для сучасних сімей, у їх взаємозв'язку із проявом негативних переживань підлітків (їх частотою, модальністю, глибиною та інтенсивністю). Зазначимо також, що серед сучасних вітчизняних досліджень недостатньо таких, які б поглиблювали теоретичне уявлення стосовно етіології негативних переживань підлітків у стосунках з батьками, зв'язку актуальних їх переживань із досвідом ранніх дитячо-батьківських стосунків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондарчук О. І. Психологічні проблеми сімейного виховання. Психологічні проблеми сімейного виховання: навчально-методичний комплекс / О.І. Бондарчук ; АПН України, Центр. ін-т післядиплом. пед. освіти. - Київ : Міленіум, 2003. - 24 с.
2. Боулби Дж. Создание и разрушение эмоциональных связей /Пер. с англ. В.В.Старовойтова /Дж.Боулби - М.: Академический проект, 2004
3. Браун Дж., Кристенсен Д. Теория и практика семейной психотерапии/Пер.с англ./Дж.Браун, Д.Кристенсен - СПб.: Питер, 2001. - 352с.
4. Буянов М.И. Ребенок из неблагополучной семьи: Записки детского психиатра/ М.И.Буянов. - М.: Просвещение, 1998. - 140с.

5. Вассерман Л.И. и др. Родители глазами подростка: психологическая диагностика в медико-педагогической практике: Уч.пособ. /Л.И.Вассерман, И.А.Горьковская, Е.Е.Ромицина – СПб.: Речь, 2004.- 256с.
6. Ващенко І.В., Кондратська Л.В. Вплив сімейних конфліктів на формування феномена «Емоційне вигорання» у підлітків/І.В.Ващенко, Л.В.Кондратська // Проблеми сучасної психології, 2011.- Вип.14. – с.61-73.
7. Кондратська Л.В. Вплив сімейних конфліктів на психічне здоров'я дитини /Л.В.Кондратська// Наука і освіта: науково-практичний журнал Південного наукового центру АПН України. - №5-6. – 2006. – 173с.
8. Кошляк І.Г. Психологічні особливості емоційності підлітків та стилі сімейного виховання: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Південноукраїнський держ. педагогічний ун-т ім. К.Д.Ушинського (м.Одеса). – О., 2005. – 20с.
9. Максимова Н.Ю. Психологія девіантної поведінки: навч. посібник /Н.Ю.Максимова. – К.: Либідь, 2011. – 520с.
10. Психология подростка. Полное руководство /[Под ред. А.А. Реан] – СПб.: Прайм – ЕВРОЗНАК, 2003. - 423с.
11. Сапоровская М.В. и др. Психология семьи: жизненные трудности и совладание с ними/ М.В.Сапоровская, Т.Л. Крюкова, Е.В. Куфтык. – СПб.: Речь, 2005. – 354с.
12. Тайсон Ф., Тайсон Р.Л. Психоаналитические теории развития /Пер.с англ. /Ф.Тайсон, Р.Л.Тайсон – М.: «Когито-Центр», 2006. – 407с.
13. Тацеева А.И. Развод родителей как психологическая проблема/А.И.Тацеева// Психологический вестник. - Вип.2(часть1). - Ростов-на-Дону, 1997. - С.532-542
14. Терентьева А.В. Особенности развития ребенка в алкогольной семье и возможности реабилитационной работы/А.В.Терентьева// Семейная психология и семейная терапия. - 1998. - №3. – С.23-41
15. Фигдор Г. Дети разведенных родителей: между травмой и надеждой. Психоаналитическое исследование. /Гельмут Фигдор. – М.: Наука, 1995. – 376 с.
16. Фрейд А. Теория и практика детского психоанализа. – М.: Апрель Пресс, 1999. – 400с.
17. Целуйко В.М. Вы и ваши дети. Психология семьи. – Ростов н/Дону: «Феникс», 2004.
18. Эйдемилер Э.Г., Юстицкис В.В. Психология и психотерапия семьи/ Э.Г.Эйдемилер, В.В.Юстицкис – СПб.: «Питер», 1999.
19. Юрченко І.В. Функціонально неповна сім'я: характерні риси та проблеми/ І.В.Юрченко // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ: ВЦВ ЦІТ, 2008. – Вип.13. – Ч.2.- С.207-216
20. Bornstein R.F. The dependent Personality. N.Y.: Guilford Press, 1993.- 67с.
21. Brody L.R. Gender, Emotion and the Family. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999.
22. Furman E. Parenthood as a developmental phase. Paper presented at the first scientific meeting of the Association for Child Psychoanalysis, Topeka, KS, 1966.
23. Gilbert P., Allan S., Trent D.R. Involuntary subordination or dependency as key dimensions of depressive vulnerability?//J.Clin. Psychol.1995. V.51 (Nov.) #6. с. 740-752
24. McCubbin H.I. Families under Stress: what makes them Resilient. University of Wisconsin – Madison, 1997